

ПРАВОСЛАВНИЯТ КОНСЕРВАТИЗЪМ

Приемането на християнството от Византия през 865 г. оказва решаващо влияние върху формирането на историческото битие и националната идентичност на българския народ. Това епохално събитие открива нови хоризонти и създава възможно най-благоприятни условия за изграждането на новата българска държава. Веднага след това св. цар Борис (852–889) започва борба за създаване на независима народна църква, увенчана с успех при управлението на св. цар Петър (927–969) през 870 г..

В идеята за самостоятелна българска църква той съзира необходимото условие за осъществяване на своя идеал, изразяващ се в реализирането на трите жизнено начала – християнство, народност и просвета.

С покръстването при св. цар Борис Българската църква се свързва с православно вероизповедание, съхранявайки завинаги неговия дух, догми и канони, което оказва съществено въздействие върху определени духовни и културни традиции в обществения живот. Този исторически момент определя и общата историческа съдба на българската държава и Православната църква. Неразривната връзка между тези две институции се вижда много ясно както в периоди на величие, така и на упадък, но това се потвърждава предимно през епохата на Възраждането и след Освобождението от турско робство.

Борбата за църковна независимост през Възраждането е свързана и със стремението на българския народ към политическа свобода. През този период Православната църква е била единствената институция, която съобразно с принципа на съборното начало се превръща в носител на демократичната идея и в пряк изразител на народното представителство. Затова акад. Иван Снегаров с основание отбелязва: "Никак не е смело да се твърди, че у нас политическата демокрация се е родила от църковната."

Още в самото начало на борбата за църковна независимост народните дейци били разделени на две партии - "стари" и "млади", които имали една цел, но различни виждания за нейното осъществяване. "Старите", наречени още "просветители", представлявани от Марко Балабанов, Гаврил Кръстевич, Иванчо Пенчович и Видински митрополит Антим, били настроени по-консервативно и отстоявали идеята за постепенно разрешаване на църковния въпрос. Партията на „младите“, представлявана от д-р Стоян Чомаков, Петко Славейков и Пловдивски митрополит Панарет, се стремела да наложи една потвърдена политика спрямо Цариградската патриаршия, използвайки радикални средства за постигане на поставената цел. Учредяването на Екзархията на 28 февруари 1870 г. представлява изключителен исторически успех, който се превръща в символ на църковната независимост и в опора на демократичното устройство и представителство на българския народ.

След Освобождението представители на Българската православна църква участват също много активно в обществения и политическия живот на страната. В свиканото на 10 февруари 1879 г. Учредително събрание в Търново от всичко

229 представители 12 са били духовници от висшия клир на Православната църква. Някои от тях, като Браницки епископ Климент, по-късно Търновски митрополит, Варненски митрополит Симеон и Доростолско-червенски Григорий, са членове на Консервативната партия. Със своята църковна и обществена дейност те дават значим принос за утвърждаване на консервативните принципи при изграждане на освободената държава през период, когато политическият консерватизъм в България изявява най-ясно и продуктивно своята социално-икономическа същност като алтернатива на либералния модел. Техните възгледи за развитието на обществото се основават преди всичко върху дълбоката им убеденост в това, че не трябва да се надценяват естествените сили и възможности на българския народ. Противопоставяйки се на неограничения либерализъм, те са убедени, че управлението на страната трябва да бъде съобразено със степента на духовна зрялост и политическа култура на народа.

Показателен пример в това отношение представлява тяхното поведение при обсъждането на редакциите на чл. 79 и чл. 83 от Конституцията, с които на практика се въвежда пълна и безусловна свобода на печата и дружествата в България. Острата реакция на консерваторите, между които на първо място са представителите на висшия духовен клир, намира израз в протестното писмо от 28 март 1879 г., отправено до председателя на Учредителното събрание Екзарх Антим I, със следния текст:

“Долуподписаните членове на Народното събрание имат чест да заявят пред Ваше Блаженство, че във вчерашното заседание са станали някои безпорядки и действия, които са не само дълбоко оскърбителни за нас и за самото събрание, но и могат да имат лоши последствия за княжеството, което сме дошли да устроим и да закрепим. Там се приеха без дълбоко обсъждане и с умишлена бързина такива предложения и постановления, които изискват много по-голямо изучаване, каквито са например приетите предложения за учредяване на всякакви дружества, даже и политически, без предварително разрешение на властта и за безгранична свобода на печата, без да се обърне внимание на предложенията на архиерея. (В заседанието на 27 март след приемането на чл. 79, който установява пълна свобода на печата, Софийски митрополит Мелетий предложил този член да се допълни с нов, който да дава право на Св. Синод да упражнява предварителен надзор върху “Съчинения с духовно и догматическо съдържание, Св. Писание и богослужебни книги”, но под въздействието на крайните либерали Драган Цанков и Петко Каравелов това предложение било отхвърлено.)

Всичко това са факти, които по наше мнение ще имат много вредни последствия за бъдещето на Отечеството, и ние считаме за своя длъжност да отблъснем от себе си всяка отговорност за тях.

Подписали: Кюстендилски митрополит Иларион, Самоковски Доситей, Варненско-преславски Симеон, Доростолско-червенски Григорий, Софийски Мелетий, Пелагонийски и Пиротски Евстатий, Браницки епископ Климент, Архимандрит Константин, Архимандрит Пантелеймон, игумен на Рилския манастир, д-р Вълкович, д-р Константин Стоилов, Димитър Греков, Григор Начович, Марко Балабанов, Тодор Икономов и Андрей Стоянов.”

От своя страна Екзарх Антим I изпраща този исторически документ до Бюрото на Учредителното събрание със следното писмо: “Тъй като съм болен и не мога да се намеря лично в днешното заседание на Събранието, препращам на

Бюрото приложено тук писмо, за да се прочете, като прибавям от себе си, че и аз напълно споделям и одобрявам чувствата и мислите, изказани в него.”

Тази позиция на консерваторите се потвърждава и от доклада на 15-членната комисия, съставена от Варненски митрополит Симеон, Доростолско-червенски Григорий, Браницки епископ Климент, Марко Балабанов, Тодор Икономов и др., в който те изразяват своето принципно становище за устройството на държавата. „Най-главното начало на една конституция, се посочва в този доклад, е свободата на действие, говорене и мислене. Но свободата има и естествени граници. Тя не може да се упражнява така, щото да стане вредителна за другите членове на обществото, които имат същото право да се радват на свободата. Тук се показва нуждата от законите, които установяват в какви граници всеки един член на обществото има право да се ползува от свободата. Нашата конституция и бъдещо управление трябва да имат за цел да възпитават народа ни в почитане на закона и да го подготвят, щото в кратко време да може достойно да се ползва от тая свобода, към която се стремят най-просветените народи. Ето защо считаме за потребно засега да имаме една конституция, която да гарантира правата на народа, да полага здрави основи на едно свободолюбиво развитие и в същото време да дава пълна сила на правителството в кръга на неговата компетентност.”

В резултат на активното противодействие от страна на консерваторите Учредителното събрание приема предложението на Софийски митрополит Мелетий и променя чл. 80 от Конституцията, с който се ограничава абсолютната свобода на печата и се предоставя правото на Св. Синод предварително да одобрява издаването на църковна литература.

Така с държавническа мъдрост и достойнство представителите на Българската православна църква не допускат утвърждаването на крайния либерализъм при окончателното приемане на Конституцията.

Съществен израз на православния консерватизъм в България представлява и богатото творческо наследство на няколко поколения изтъкнати духовници и богослови, като основоположника на християнската социология Търновски митрополит Климент, Екзарх Йосиф I, Екзарх Стефан I, проф. архимандрит Евтимий, митрополит Методий Кусев, акад. проф. протопрезвитер Стефан Цанков, проф. Ганчо Пашев, проф. Иван Панчовски, Марко Балабанов, патриарх Кирил, Борис Попстоименов и др. Със своите идеи и възгледи те поставят теоретичните основи и доразвиват ценностната система на православието като светоглед и социална доктрина. В съответствие с духа и традициите на Православната църква техните трудове разкриват истинския смисъл на такива ценности, като: човешко достойнство, семейство, свобода, труд, частна собственост, както и осмислено отношение към редица обществени явления, които имат жизнено значение за всяко общество.

ОСНОВНИ ЦЕННОСТИ И ПРИНЦИПИ НА ПРАВОСЛАВНИЯ КОНСЕРВАТИЗЪМ

1. Човешката личност има безусловна и непреходна стойност. Чрез освещаването на личността християнството издига достойнството на човека като най-висша ценност, която обединява неговите творчески способности, придавайки им насока и съдържание. Обезценяването на човешката личност

подменя смисъла на живота и поражда непреодолимо раздвоение в съзнанието, което може да причини много страдания.

Като венец на творението всеки човек носи в себе си образа Божий и със своята свободна воля е призван да се стреми към духовно и нравствено усъвършенстване.

2. Свободата е духовна категория, тъй като принадлежи не към материалния, а към божествения и богоподобен свят, за което свидетелства св. ап. Павел: "Господ е Духът, дето пък е Духът Господен, там има свобода" (2 Кор. 3:17).

Човекът е свободен, защото е Божие творение и като такъв може да се самоопределя към изискванията на нравствения закон - да ги приема като норма на поведение или да ги отхвърля.

Според митрополит Климент не съществува абсолютна свобода. Тя винаги е относителна и може да бъде политическа, гражданска и лична. Истинската свобода не може да съществува извън личността, сама по себе си. Ако човек не е свободен духом, той става роб на своите слабости и пороци и тогава заради произвола на другите се лишава от собствените си права .

В християнството свободата добива най-висш и пълен смисъл, изразяващ се в свързаната с нея отговорност на човека пред Бога, себе си и ближните. Тази отговорна свобода, както подчертава проф. Ганчо Пашев, „получава особена стойност не само в областта на политическото и икономическо строителство, но и в сферата на изкуството, техниката и науката. Лишени от нравствени основи и при наличието на греха и злото, тези области на проявления на човешкия дух се превръщат в разрушителни сили. Чрез своето възпитателно въздействие етичната държава достига до нравствен самоконтрол и налага граници на произвола и на греховните пориви на хората.“

В този смисъл Екзарх Стефан определя "нравствената свобода като право на всеки човек да живее, да мисли и да се труди съобразно своите способности, да се ползва от плодовете на своя ум и сърце, съобразявайки се винаги с изискванията на висшата правда, без да нарушава правата и интересите на другите хора, като винаги търси не само своята лична полза, но и общото добро на своите ближни".

3. Християнското семейство е свят, ненакърним и неразкъсваем свят. Бракът в Православната църква е въздигнат в тайнство. Той е институция, установена от Бога и осветена от Църквата чрез Спасителя Иисус Христос, Който повелява: „Ще остави човек баща и майка и ще се прилепи до жена си и ще бъдат двамата една плът. Прочие, което Бог е съчетал, човек да не разлъчва" (Мат. 19:5–6, Марк. 10:7–9).

В християнското семейство мъжът и жената поставят началото, на една жизнена общност на любовта, в която те притежават едно и също човешко достойнство и еднакво са призвани към съзидателен труд, нравствено развитие и обществено служение.

Религиозният смисъл на християнското семейство изисква определени нравствени задължения и това внася една особена възвишеност и дълбок духовен смисъл в съдържанието на понятията "съпруг", "съпруга", "баща", "майка" и "синовност". Всеки опит да се премахне тази религиозно-нравствена същност на брака обрича обществото на морална разруха.

4. Държавата трябва да се основава на определени етични принципи с оглед на това, да се създаде такава обществена среда, в която всеки човек да има възможност да реализира творческите си способности и да се осъществи като

духовно-нравствена личност. Християнското разбиране за държавата се извежда не от обществените отношения, а от единството на народа и установения от Бога йерархичен порядък. Това не отрича нейния правен и граждански характер, доколкото външните форми на живот са също така естествени по своя произход.

“Естествената организация на човечеството, пише Вл. Соловьев, има този смисъл, че различни единици и групи по своята природа са поставени по необходимост на такова взаимодействие, при което частните им потребности и дейности се уравновесяват в резултатите с общо значение. Подобна естествена уредба на човешките дела, благодарение на която частните стремежи водят към общия успех, изразява до известна степен действителното единство на човешкия род.”

Идеята за органическия строеж и единството на обществото има дълбок религиозен смисъл, който св. ап. Павел разкрива по следния начин: „А с истинска любов да растем по всичко с Оногова, Който е глава – Христос, от Когото цялото тяло, стройно сглобено и свързано чрез всички дарувани връзки, при действието на всяка част според силите ѝ, нараства, за да се съзижда в любов” (Ефес. 4:15–16).

Същевременно, както отбелязва проф. протопрезвитер Радован Бигович, “държавата може да има за Църквата само условна и относителна ценност. Не съществува модел на държава или политическа система, с който Православната църква би могла да се отъждестви или легитимира, тъй като тези две институции са два различни „града” с два различни порядъка. Това не означава, че за християните е без значение в каква държава живеят, а само това, че този факт не определя същността на техния живот, нито смисъла на съществуването им.”

Въпреки че учението на Иисус Христос е дадено в определен исторически момент, то няма временен характер, тъй като не се изчерпва и не се изживява само с това време, в което Той е живял. Това учение остава вечно и отговарящо на всяка една потребност на човешкия дух. Това е така, защото Спасителят не дава конкретна програма или модел за обществено-икономическо развитие, а разкрива съдържанието на високи нравствени идеали, изяснява отношения и предлага средства, чрез които хората в зависимост от техния личен избор и творчески възможности могат да изградят обществото съобразно с Неговите морални принципи.

“Етичната държава, посочва проф. Ганчо Пашев, не познава в себе си такава групировка, било политическа, икономическа или чисто културно-просветна, която, като отстоява своите права, ще отрича правата на другите, отнемайки им възможността да живеят и да се развиват. Етичната държава се формира и като национална, но тя не отрича другите националности. Достигнала и осъществила съгласувано единство и нравствена свобода в себе си, тя се стреми да ги запази като ръководно начало и в своите отношения към другите държави.”

“Взаимното влияние на отделните народи е много силно и затова Църквата винаги се е противопоставяла на етническата ограниченост на светския, богоборческият национализъм” – констатира патриарх Кирил. За разлика от еврейския народ, който е имал особена съдба и е преживял много изпитания, европейските народи не се намират в такъв религиозно-народностен затворен кръг, който да ги изолира от духовния живот на останалите общества и държави. Нравствените измерения на съвременните културни тенденции се

определят от духа на християнските ценности и поради това „един строго ограничен национален светоглед не е в състояние да се противопостави и да устои на общия исторически процес. Такъв е знакът на времето, определящ насоката на духовнокултурното развитие на човечеството, и каквито и да било социални промени, които са насочени срещу този процес, са обречени на провал.“

5. Неравенството между хората е неизбежна закономерност. То се явява като резултат на естествено обособилата се йерархия, която е онтологически присъща на всяко едно общество. Установяването на социално равенство е също толкова невъзможно, колкото и физическото равенство. Всяко изравняване на хората е условно и несправедливо.

„Безпрекословно доказано е, пише Марко Балабанов, че равенство не се среща нито в природата, нито в силата, нито в хубостта, нито даже в умствеността. Възможно ли е да съществува такова равенство в богатството, тъй щото при всичките разни наклонности и слабости, всички да са равни в него? Това е един сън, едно умствено блънуване, което не може да се осъществи без насилие.“

Изискването за равенство няма обективно основание и затова Екзарх Стефан е убеден, че „всички опити да се изравнят хората на земята са били и ще бъдат обречени на неуспех. Животът и човешката природа протестират против това изравняване. Откакто светът съществува, в човешките общества има разни звания, чинове, началници и подчинени, учени и прости, богати и бедни. Между самите хора на едни са дадени пет таланта, на други – само един, едни са способни да началстват, други са добри само като подчинени, едни имат призванието да станат учени, художници, писатели, пълководци, а други - занаятчии, земеделци, слуги, войници. В това разнообразие се проявява предначертаното от Твореца разпределение на труда, красотата и икономиката на живота.“

Всички хора са равни единствено пред Бога и по достойнство, когато заемат съответстващо на способностите им място в йерархично устроеното общество. В този дух св. ап. Павел съветва „всякой да си остане в званието, в което е призван. Роб ли си призван, да те не е грижа, но дори и ако можеш да останеш свободен, още повече се възползвай от робството. Защото призваният в Господа роб бива Господен свободник, тъй също и призваният свободник бива роб Христов“ (1 Кор. 7:20–22).

Целта на всяко справедливо общество трябва да бъде не масовото унифициране на хората и превръщането им в пролетариат, тъй като достойното съществуване съвсем не изисква равенство. Това понятие се е превърнало „във вреден предразсъдък, породен от завист, недомислие, наивен протест и лукава демагогия“.

6. Материализмът и комунизмът са несъвместими с християнското разбиране за смисъла на живота. Класовият социализъм отрича духовното, творческо начало в човека, тъй като то предполага естествен порядък и утвърждава йерархичния принцип при разрешаването на социалните проблеми.

Според Борис Попстоименов комунистическото безбожие лишава човека от всякакво достойнство и обезличава неговата духовна същност. „Атеистичният nihilизъм не разбира тайната на Голгота, смисъла на страданията и свободната човешка воля. Комунизмът не може да съществува без враг, към който да изпитва ненавист и злоба. Третият интернационал би могъл да се нарече генерален щаб на световната омраза.“

Особено задълбочен анализ на това явление прави проф. Иван Панчовски в своя труд "Пътят на модерния човек към Бога". В него той с основание подчертава, че никоя религия и философия не е унизила така човешката личност, както стихията на комунизма. "Неговият разрушителен полъх се докосва до самите глъбини на човешката душа, опитвайки се да изкорени от нея най-чистите и най-възвишени пориви, свободата на духа, копнежа към истина, високо нравствено съзнание и устрем към творчество."

Идеологията на светогледния материализъм издига в култ пролетарската революция, а това противоречи изцяло на християнския възглед за еволюционното развитие на обществото, основаващо се на вътрешната промяна в самия човек.

Християнството не е революционна сила и затова то винаги е било против механистичното и детерминистично възприемане на историята, както и против повърхностния, нереалистичен оптимизъм.

От тези мирогледни позиции Екзарх Стефан разглежда идеята за прогреса като понятие, което е лишено от религиозен смисъл и поради това то няма нищо общо със социалната доктрина на Православната църква. „По своята същност християнството не е учение за прогреса, защото есхатологията на Евангелието и на св. отци на Църквата са твърде далеч от каквито и да било розови предсказания. Прогресът предполага един неосъществен идеал, а християнството, без да обещава „земен рай“, доказва, че този идеал вече е осъществен. С появата на земята Христос е постигнал това, което е било необходимо.“

7. Частната собственост е неоспорима даденост на живота. Неотменимото основание за собствеността се съдържа в безусловното значение на човешката личност, която има морално право на придобиване на лични средства, за да осигури своето достойно съществуване. Частната собственост е необходимо условие не само за физическата, но и за духовната и нравствената свобода на човека, поради което тя има и дълбок религиозен смисъл.

Животът е дар Божий и като такъв той има две измерения - духовно и материално, поради което както свободата на духа, така и господството над материалните блага означава не отказване от тях, а преди всичко поемане на отговорност за тяхното съхраняване и използването им за по-висши цели. "И понеже човекът не е само потребител, но и творец на блага, това именно негово високо качество определя и нравствената стойност на собствеността като еднакво необходимо за всички хора благо".

В моралната преоценка на труда, извършена от християнството, патриарх Кирил вижда най-същественото основание за утвърждаване неприкосновеността на собствеността. "Христос възвърна достойнството и честта на човека. Той освети труда и го прослави, защото освети човека като безусловна ценност в царството на духа". Затова трудът е не само право, но и нравствено задължение, съобразно което всеки трябва да реализира своите „таланти“. В него човек намира и морално удовлетворение от изпълнението на един дълг към себе си и към ближните, с което дава своя принос за общото благо на всички.

8. Православната църква не отрича ролята и значението на традициите. Безспорна историческа истина е, че народ без утвърдени традиции не може да създаде своя култура, тъй като те съдържат в себе си опита на предишните

поколения и въплъщават онези трайни нагласи и качества, без които не е възможно да се съхрани националната идентичност.

“Твърдите жизнени устои на народа и на държавата в традицията, морала и правото, пише проф. архимандрит Евтимий Сапунджиев, не създават сами по себе си никакви препятствия в религиозно отношение. Вярата може да изниква и да се развива във всяка обществена форма.”

Съхраняването на традициите е необходимо условие за естественото духовно и културно израстване на народа и същевременно фактор, който възпрепятства непредвидимите отклонения и крайности в неговото обществено развитие.

В този смисъл традициите на всяка една общност представляват нейната колективна памет, която носи в себе си живото съдържание на миналия, вече въплътен духовен опит, а заедно с това поуки за настоящето и указания за бъдещето.

9. Християнството внася ново съдържание в разбирането за властта, основаващо се върху принципа на служенето като “най-общ израз на онтологичната същност на човека и висше нормативно начало, което определя цялата система от права и задължения в обществото”.

Положителната функция на властта в греховния свят се състои в това, да не се допусне пълната анархия в него и затова Православието не приема едностранната антитеза за безвластието.

Според Търновски митрополит Климент думите на св. ап. Павел „няма власт, която да не е от Бога и каквито власти има, те са от Бога наредени“ (Рим. 13:1) разкриват не само положителната роля на държавата в Божествения промислителен план, но и чисто нравствения характер на понятието за властта в съответствие с християнското учение за Бога. Така поставянето на властта в една или друга връзка с Бога определя дълга, а не правото като най-висша категория на обществения живот.

Проф. Ганчо Пашев разглежда властта като необходимо средство за задоволяване на човешката потребност от минимум блага и права. За да се постигне тази цел, “законите и редът в държавата трябва широко и здраво да се основават върху високото схващане за достойнството на човешката личност, за обществеността като необходима негова среда и върху доброто, което те осъществяват.”

В същия дух Екзарх Стефан смята, че човешкото общество не може да съществува без феномена на властта и затова Христос и апостолите са посочили какви качества трябва да притежават и с какво да се съобразяват тези, които са се отдали на обществено служение. “Властимащите следва да употребяват властта не за своя изгода, удоволствие и началстване, а преди всичко за саможертвено служение” (Мат. 20:25–28), “като помнят, че и те имат Господар на небесата” (Кол. 4:1), “Комуто ще дават отчет за делата си” (2 Кор. 5:10).

Формираният от традициите на Православието културен модел е част от духовния и социален опит на българския народ и затова патриарх Кирил посочва, че Църквата наистина е изпълнила една своя историческа мисия, но това не изчерпва нейната роля в обществения живот. “Като организирана социална категория на верското, Тя е жива даденост, което предопределя и нейните задачи. При това Църквата не търси да е посочат тези задачи, а сама ги определя, защото ги носи в себе си и в постигането на тази цел вижда едно от историческите си призвания.”

Акад. проф. протопрезвитер Стефан Цанков определя "мисията на Църквата като пророческо благовестуване и духовно-благодатно възраждане с вярата и любовта в Христа". Със своя морален авторитет Православната църква трябва да поддържа ясно съзнанието за разликата между вечния християнски идеал и преходната действителност, между доброто и злото, тъй като в съвременните социални движения "хората често губят представа за етическата екзистенция на личността и истинската отговорност на човека".

Социалната мисия на Църквата е да осветява историческото развитие на човечеството. Христовото учение вдъхновява и оказва влияние върху всички сфери на обществения живот, включително и политиката. Според проф. протопрезвитер Радован Бигович "мисията на Църквата не може да няма политически последици. Въпросът е само: какви са те. Ненамесата на Църквата в политиката е също своеобразна политика. Затова е оправдано и необходимо православните богослови, а и не само те, да тълкуват политическите процеси през призмата на православната философия на живота."

Същия възглед споделя и Вл. Соловьев, който вижда в „разделянето на нравствеността от политиката една от господстващите заблуди и злини на нашия век. Тези две области са най-тясно свързани и това е така, защото християнският принцип за дълга и нравственото служение е единствено състоятелен, единствено определен и единствено пълен и съвършен принцип на политическа дейност."

Политическата проекция на християнските принципи на служението и съборността намират съответен израз в основните принципи на демокрацията - отговорна свобода, органическа солидарност и справедливост, разбираана като отдаване дължимото всекиму. Затова от християнска гледна точка демокрацията не е само система от процедури и средства за осъществяване на властта чрез установените за тази цел институции, но и определен тип култура, която обхваща традициите, законите, ценностите и изконните човешки стремежи към по-добър живот.

Православният консерватизъм носи в себе си един непреходен духовен извор, който предполага обективни критерии за цялостна оценка както на дълбоките исторически промени, така и на конкретни духовни и социални процеси в обществото.

Историческата роля на този консерватизъм се състои в това, да предефинира онези традиционни и общочовешки ценности, които досега бяха идеологизирани от тоталитарните режими, и да възстанови техния автентичен смисъл. Активното възприемане на православната ценностна система утвърждава моралното начало в човешките взаимоотношения, а това е необходимо условие за съхраняване и на духовната същност на човека.